

वर्तमान परिस्थितीत स्वयंरोजगार ही काळाची गरज

डॉ. अल्का दहीकर

सहा. प्राध्यापक व गृहअर्थशास्त्र विभागप्रमुख,
यशवंतराव चव्हाण महाविद्यालय, लाखांदूर

प्रस्तावना –

‘गरज ही शोधाची जननी आहे’

माणसाला ज्या गोष्टीची गरज पडत जाते त्याची निर्मिती तो करतो. दिवसेंदिवस वाढणाऱ्या महागाईमुळे स्त्रिला अर्थाजनाची गरज भासत आहे. पूर्वीच्या काळी स्त्री लहान असतांना वडिलांच्या आधाराने तरुण झाल्यानंतर पतीच्या आधारवर तर वृद्ध झाल्यावर मुलांच्या आधाराने जगायची आज मात्र ही परिस्थिती बदललेली आहे. पूर्वीचे तीचे ‘चुल व मुल’ हे कार्य क्षेत्र सांभाळून ती प्रत्येक क्षेत्रात पुरुषांच्या खांदयाला खांदा लावून अर्थार्जन करित आहे.

मात्र प्रत्येक स्त्रिला नोकरी लागेल असे नाही. म्हणून आज गृहअर्थशास्त्राचे शिक्षण घेतलेल्या गृहीणी स्वयंरोजगार करून आर्थिक सक्षम होऊ शकतात. आजपर्यंत स्त्रियांना कुटुंबामध्ये जी दूहेरी स्वरूपाची वागणूक मिळत आलेली आहे आणि जो अत्याचार तिच्यावर होत आहे त्याचे मुख्य कारण म्हणजे ती आत्मनिर्भर नसल्यामुळे वर्षानुवर्ष ती दुर्लक्षित घटक ठरली आहे.

आज स्त्रिला सक्षम करण्याकरीता सरकारच्या देखील अनेक योजना आहेत. त्यातून स्त्रिला जो स्वयंरोजगार करावयाचा आहे. त्याबाबत तिला प्रशिक्षित केले जाते. त्यांचा कच्चा माल कुठे मिळेल, पतपुरवठा कोणत्या ठिकाणावरून होईल या विषयी संपुर्ण माहिती जिल्हाउद्योग केंद्रावर पुरविली जाते. सोबतच वेगवेगळ्या गृहउद्योगाची माहिती दिली जाते. बाजारपेठेची मागणी काय आहे. ही गरज लक्षात घेऊन गृहीणीने स्वयंरोजगार सुरू केल्यास स्वतःच्या कुटुंबाबरोबर समाजाची आणि सोबतच देशाच्या प्रगतीलाही हातभार लागेल.

आजच्या वैज्ञानिक युगात कौटुंबिक गरजा वाढल्या आहेत. या गरजा पूर्ण करण्यासाठी स्वयंरोजगार हा चांगला पर्याय आहे. स्वयंरोजगाराच्या माध्यमातून सन्मानाचे जीवन जगण्यास मिळते. स्वयंरोजगारामुळे स्त्रियांचे सबलीकरण होण्यास मदत होते. स्त्री सबलीकरण म्हणजे आत्मविश्वासामध्ये वाढ क्षमता, वृद्धी, सामाजिक जाणीव, जागृती, कार्यात्मक साक्षरता, आरोग्यविषयक जाणीव, स्वतः आत्मसन्मानाने जगणे, आत्मनिर्भर होणे त्यास सबलीकरण असे म्हणतात. या अनुषंगाने स्वयंरोजगारामुळे स्त्री सबलीकरण बऱ्यापैकी होण्यास मदत होते.

स्वयंरोजगारामुळे स्त्रियांच्या आरोग्याबद्दल तिला जाणीव असते. व्यावहारिक कौशल्य, संवाद कौशल्य, उद्योजकता, सामाजिक, जडणघडण असे विविध गुण अंगीकृत होतात. महिलांचे खऱ्या अर्थाने स्वावलंबन होण्यास मदत होते व त्यामुळे त्यांची कौटुंबिक निर्णयक्षमता वाढण्यास मदत होते. महिलांना कन्या, माता, पत्नी या भूमिकेतून कर्तव्य पार पाडण्याची शक्ती स्वयंरोजगारातून मिळते. गृहीणीसाठी असणाऱ्या कायद्याचे ज्ञान होण्यास सुद्धा त्यांना मदत होते. त्यांचा नेतृत्व विकास वाढिस लागतो. त्यांना संघटीत करण्याचे कौशल्य देखील आत्मसात होते. तसेच संघटीत काम करण्याची प्रवृत्ती देखील स्वयंरोजगारामुळे वाढिस लागते.

वर्तमान परिस्थितीत स्वयंरोजगाराची आवश्यकता असण्याची पुढील कारणे आहेत.

1) वाढती महागाई :-

जीवनावश्यक वस्तुच्या ? किंमतीत मोठ्या प्रमाणात वाढ झालेली आढळते. शहरी व ग्रामीण दोन्ही क्षेत्रात महागाईचा प्रश्न मोठ्या प्रमाणावर जाणवू लागलेला आहे. प्रत्येकच वस्तुची किंमत वाढल्यामुळे कौटुंबिक अंदाजपत्रकाचा मेळ बसविणे कठीण झाले आहे. घरभाडे व मुलांचे संगोपन, शिक्षण, स्वास्थ्य मनोरंजन यावर होणारा खर्च वाढलेला आहे. कुटुंबातील मर्यादीत उत्पन्नाचा विचार करता वाढत्या महागाईमुळे हा खर्च भागविणे कठीण झाले आहे. त्यामुळे गृहीणीला कुटुंबाचे उत्पन्न वाढविण्यासाठी स्वयंरोजगाराची गरज भासू लागली आहे.

2) कुटुंबाच्या वाढत्या गरजा :-

आधुनिक काळात राहणीमानामध्ये मोठ्या प्रमाणात फरक पडलेला आढळून येतो. कुटुंबाच्या गरजा सतत वाढत असतात. कपड्यांमधील विविधता, खादयपदार्थांची समृद्धता, मनोरजनांच्या साधनांचे आकर्षण श्रम व वेळेची बचत करणाऱ्या साधनांची लालसा या मुळे गरजा भागविणे कठीण झाले आहे. आणि त्यामुळे गृहीणीला स्वयंरोजगारातून कुटुंबाच्या मर्यादीत उत्पन्नात भर घालण्याची गरज भासू लागली आहे.

3) मर्यादीत उत्पन्न :-

वर्तमान काळात कुटुंब प्रमुखाचे उत्पन्न हाच गरजा भागविण्याचा एकमेव आधार असतो. कोणत्याही प्रकारचा

जोडधंदा किंवा पैसा मिळविण्याचा दुसरा मार्ग उपलब्ध नसल्यामुळे कुटुंबातील कर्त्या व्यक्तीच्या उत्पनावरच सर्व भार पडतो. अशा परिस्थितीत जीवन जगणे कठीण होते. योग्य प्रकारे गरजा भागविल्या जात नाही. व त्यामुळे कुटुंबात ताण तणाव व संघर्ष निर्माण होतो. अशा परिस्थितीतून मार्ग काढण्यासाठी गृहिणीला स्वयंरोजगाराची आवश्यकता वाटत आहे.

4) अपत्यांचे संगोपन व शिक्षण :-

कुटुंबात आज अपत्यांची संख्या मर्यादीत असली तरी त्यांचे संगोपन व व्यक्तीमत्त्वाचा विकास उत्तमप्रकारे झाला पाहिजे याबद्दल गृहिणी जागृत आहेत. कारण अपत्यावर केलेला खर्च ही एक प्रकारची भविष्य काळातील गुंतवणुक आहे. हा विचार तिने स्विकारला असतो. आज शिक्षण सुध्दा महागडे झाले आहे. शिशुच्या शिक्षणापासून तर महाविद्यालयीन शिक्षणाचा आढावा घेतला तर सर्व सामान्य आर्थिक परिस्थिती असणाऱ्या कुटुंबाना ते झेपणार नाही. कुटुंबातील एका व्यक्तीच्या उत्पन्नात हा शिक्षणाचा वाढलेला खर्च झेपत नाही. त्यामुळेच गृहिणीला स्वयंरोजगाराची आवश्यकता वाढू लागली आहे.

5) भविष्यातील तरतुद :-

गृहिणीने गृहअर्थशास्त्रामधून मिळालेल्या ज्ञानाचा उपयोग स्वयंरोजगार निर्मातीसाठी केल्यास दैनंदिन गरज भागुन भविष्यकाळासाठी आर्थिक तरतुद करू शकते. भविष्य कालीन तरतुदीमुळे सण, समारंभ, अपत्यांचे शिक्षण, विवाह, आजार आणि वृध्दापकाळातील आर्थिक तरतुदींचा समावेश करता येतो.

6) कौशल्याचे अभिव्यक्तीकरण :-

गृहिणीने गृहअर्थशास्त्रातील अन्नशास्त्र, वस्त्रशास्त्र, बालविकास, गृहव्यस्थापन इत्यादी विविध विषयांचे ज्ञान मिळविलेले असते. हया अभिव्यक्ती करणाची संधी दैनंदिन कौटुंबिक जीवनात मिळत असली तरी त्यावर मर्यादा असतात. हया क्षेत्रापैकी ज्यामध्ये गृहिणीला विशेष अभिरुची आहे. त्या क्षेत्राशी संबंधित एखादा उद्योग निवडून केल्यास हया ज्ञानाची उपयोगीता स्पष्ट होते. स्वयंरोजगारामुळे गृहिणीला स्वतःचे कौशल्य प्रदर्शित करण्याची संधी मिळते. त्यामुळे गृहिणीला एक वेगळ्याच प्रकारचे समाधान मिळते. तसेच आपण मिळविलेल्या ज्ञानाचा उपयोग कुटुंबाच्या आर्थिक प्राप्तीत भर घालण्यासाठी होत आहे. त्यातून तिचा आत्मविश्वास वाढतो. इतकेच नाही तर कुटुंबातील निर्णय घेण्याच्या प्रक्रियेत तिचा सहभाग वाढतो दुसऱ्या शब्दात गृहिणीच्या व्यक्तीमत्त्वाचा विकास करण्यासाठी सुध्दा स्वयंरोजगाराने

हातभार लागतो. या प्रक्रियेत गृहिणीचे संबंध देखील वाढतात व तिचे व्यावहारीक ज्ञान प्रगट होते.

स्वयंरोजगारासाठी आवश्यक गुण :-

अमेरिकेतील मानसशास्त्रज्ञ डी. सी. मॅक्लीलॅन्ड (D.C. Macleland) यांच्या मते "उद्योजकता ही नैसर्गिक देणगी म्हणजे जन्मजात गुण नसून कोणत्याही जाती धर्म, पंथ, व लिंगाची व्यक्ती उद्योजक होऊ शकते. जन्मास आलेल्या प्रत्येक व्यक्तीमध्ये उद्योजकतेचे गुण कमी अधिक प्रमाणात सुप्त स्वरूपात असतात. त्यासाठी संधी मिळण्याची विशेष गरज असते " गृहिणीच्या बाबतीतही हे सत्य आहे. असे आपणांस निश्चितपणे म्हणता येते. कारण आतापर्यंत गृहिणीकडे समाजाचा पाहण्याचा दृष्टिकोण प्रतिगामी होता आणि गृहिणीना सुध्दा स्व सामर्थ्याची जितकी जाणीव नव्हती परंतू आजच्या स्पर्धेच्या युगात आणि गृहिणीने प्राप्त केलेल्या गृहअर्थशास्त्राच्या अभ्यासक्रमाने तिला स्वकर्तृत्वाची जाणीव झाली आहे. पुरूषाप्रमाणे आपणही उद्योजक होऊ भाकतो ही भावना तिच्यामध्ये निर्माण झाली आहे. तसेच इतर यशस्वी महिला उद्योजकामुळे स्वयंरोजगार करण्यास प्रेरणा मिळत आहे.

व्यावसायासाठी काहो कौशल्य/गुण आवश्यक असतात ते पुढील प्रमाणे :-

- 1) कल्पकता
- 2) वेळेचे भान
- 3) सर्जन शिलता
- 4) सुसंवाद
- 5) सकारात्मक दृष्टिकोण
- 6) निर्णय घेण्याची क्षमता
- 7) आत्मविश्वास
- 8) साहस
- 9) समस्या सोडविता येणे
- 10) बदल स्विकारण्याची तयारी असणे
- 11) आपल्या कल्पना, मालाची उपयोगीता प्रभाविपणे मांडता येणे. या कौशल्यामुळे स्वयंरोजगार करणे शक्य होते.

महिला उद्योजकाकरीता केंद्र शासनाच्या योजना :-

- 1) महिलांचे शिक्षण व प्रशिक्षण रोजगार योजना :- या योजनेचा उद्देश लघुउद्योग, रेशिम उद्योग, सामाजिक, वनीकरण, पिडीत जमीनीचा विकास ई. क्षेत्रात महिलांचा सहभाग वाढविण्यासाठी प्रशिक्षण देणे.
- 2) महिलांसाठी रोजगार किंवा उत्पादन वाढिच्या योजना:- पारंपारीक व अपारंपारिक व्यावसाय विशयक प्रशिक्षणाकरीता महिलांना अर्थसहाय्य देणे.
- 3) स्वशक्ती ग्रामीण महिला विकास व सबलीकरण प्रकल्प महिला स्वयंयहाय्यता गटांना उत्तेजन देणे हा या योजनेचा उद्देश आहे.
- 4) सामाजिक आर्थिक कार्यक्रमा अंतर्गत उत्पादन केंद्र उभारणे :-

या मध्ये महिला व महिला संस्थाना उत्पादन केंद्र उघडण्यास मदत केली जाते.

5) महिलांसाठी उद्योग कार्यक्रम:-

याचा उद्देश महिलांना उद्योजकतेचे प्रोत्साहन व मार्गदर्शन करणे, व्यावसायातील अडचणीचे निराकरण करणे हा आहे.

महाराष्ट्र शासनाच्या योजना :-

1) स्वयंरोजगार योजनेखाली स्त्रियांना व्यक्तीगत अनुदान:-

या मध्ये महिलांना व्यक्तीगत व्यवसाय सुरु करण्यासाठी 5000 रु. अनुदान देण्यात येते.

2) देवदासी बीज भांडवल योजना :-

देवदासींना व्यवसाय सुरु करण्यासाठी बीज भांडवल पुरविते तसेच राष्ट्रियकृत बँकेकडुन 26250 रु कर्ज आणि शासनाकडुन अनुदान 8750 रु. असे एकुण 35500 रु. अर्थसहाय्य करू शकते.

3) कामधेनु योजना :-

या योजनेतील महिलांना बीज भांडवल मिळवून दिले जाते.

महिला उद्योजकासाठी कर्जाच्या सुविधा/योजना :-

1) अन्नपूर्णा योजना :-

हे कर्ज कॅटरीग उद्योगातील स्त्रियांना दिले जाते. या योजनेअंतर्गत महिला पॅक केलेले खाद्यपदार्थ आणि स्नॅक्स विकू शकतात. या योजने अंतर्गत त्यांना 50,000, रु. कर्ज मिळते.

2) मुद्रा योजना :-

या उपकमाद्वारे महिलांना व्यवसाय कर्ज प्रदान, करून आणि त्यांना आधार देऊन त्यांना आर्थिकदृष्ट्या स्वतंत्र आणि स्वावलंबी बनवता यावे. यासाठी त्यांना कर्जाच्या मंजूरीनंतर मुद्रा कार्ड दिले जाते. जे क्रेडीट कार्ड सारखे काम करते. या योजने अंतर्गत कर्जाची मर्यादा 10 लाख रु. पर्यंत असते.

3) ओरिएंट महिला विकास योजना :-

ही योजना महिलांना त्यांच्या व्यवसायाचा विस्तार करण्यासाठी सुरु केली आहे. या योजनेमधून 2 टक्के व्याज दराने कर्ज दिले जाते. कर्जाची मर्यादा 25 लाखा पर्यंत असते.

4) देना शक्ती योजना :- ही योजना केवळ कृषी किरकोळ उत्पादन क्षेत्रातील उद्योगासाठी मर्यादित आहे. कर्जाची मर्यादा 20 लाख रुपये आहे.

5) प्रधानमंत्री रोजगार योजना :-

ही महिला उद्योजकांसाठी सर्वोत्तम योजनापैकी एक आहे. या योजनेचा उद्देश महिला उद्योजकाद्वारे कौशल्य

आधारीत स्वयंरोजगार निर्माण करणे. हा असून ही योजना उद्योग, व्यापार आणि सेवांमधील सर्व प्रकारच्या उपकमांना लागू होते. यासाठी वयोमर्यादा 35 वर्ष असून व्यवसायासाठी कर्जाची मर्यादा 2 लाख रुपये तर सेवा आणि उद्योगासाठी 5 लाख रुपये आहे.

6) उद्योगीनी योजना :-

हा कार्यक्रम महिलांना स्वावलंबी होण्यासाठी प्रोत्साहित करतो. आणि त्यांना आर्थिकदृष्ट्या सक्षम बनवून त्यांना आत्मविकासासाठी मदत करतो ही योजना नवोदित महिला उद्योजकांना प्रोत्साहन देते. ही योजना ज्या गृहीणीसाठी आहे. ज्यांचे कौटुंबिक उत्पन्न वार्षिक 40,000 पेक्षा कमी आहे. उद्योगासाठी 1 लाख रुपये पर्यंत कर्ज दिले जाते.

उद्योजक महिलांचे राष्ट्राच्या विकासात योगदान :-

महिला एकदा सक्षम झाली की, तिचा स्वतःचा विकास तर होतोच, शिवाय समाजाच्या राष्ट्राच्या विकासासाठी तिची धडपड सुरु होते. कौटुंबिक, सामाजिक कर्तव्य अशा दुहेरी भुमिका ती पार पाडू शकते. स्वतःच्या अधिकाराची, कर्तव्याची, कायद्याची जाणिव तिला होते. शिक्षण प्रशिक्षण यातून स्वतःच्या क्षमतांचा विकास साधला जातो. संघटीतपणे कार्य करण्याचे कौशल्य तिला प्राप्त होते. आर्थिक स्वावलंबनाने बळ वाढते. त्यामुळे जीवनस्तर उंचावतो राष्ट्राचा विकास साधला जातो. म्हणूनच उद्योजकता हे क्षेत्र राष्ट्राच्या विकासात दोन प्रकारे योगदान देऊ शकते असे म्हणता येईल.

1) उद्योजक म्हणून महिला आपल्या क्षमता राष्ट्राचा विकासासाठी उपयोगात आणू शकतात.

2) गरजू महिलांना रोजगाराची संधी देऊन त्यांच्या क्षमतांचा राष्ट्रविकासासाठी उपयोग केला जाऊ शकतो. महिलांचा आर्थिक विकास होण्यासाठी योग्य ती धोरणे व विविध कार्यक्रम शासन सातत्याने आयोजित करते. त्यामुळे उद्योजकाच्या व्यक्तीमत्व विकासाला चालना मिळत आहे. त्याचा फायदा महिलांना सबलीकरणासाठी होत असल्याचे लक्षात येते.

सारांश :-

1. आरोग्य , शिक्षण , आर्थिक स्वावलंबून या गोष्टी सबलीकरणासाठी आवश्यक आहे.
2. आर्थिक स्वावलंबन हे उद्योजकतेमुळे प्राप्त होते.
3. उद्योजकतेमुळे महिलांना एक यशाचे, स्वावलंबनाचे यशस्वी दालन मिळू शकते.
4. उद्योजकतेमुळे कर्तव्य अधिकाराची जाणीव, निर्णय क्षमता, नेतृत्व गुणांचा विकास होतो.

5. विविध समस्यांना सामोरे जाण्याची क्षमता प्राप्त होते.
6. सरकारी योजनामुळे महिला उद्योगाला आर्थिक पाठबळ मिळते.
7. उद्योगामुळे राष्ट्राची प्रगती घडून येते.

संदर्भ ग्रंथ :-

1. उद्योगसाधना महाराष्ट्र उद्योजकता विकासकेंद्र, औरंगाबाद.
2. महिलासाठी स्वयंरोजगाराच्या 101 वाटा, एस. बी. पवार
3. गृहव्यवस्थापन आणि गृहकला, डॉ. इंदिरा खडसे
4. उद्योजकता विकास संकल्पना आणि व्यवहार? डॉ. प्रभाकर देशमुख
5. व्यवसायीक उद्योजकता, डॉ. जयंत जोशी